

Autor : Marko Grdešić
Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Odsjek za politologiju
grdesic@yahoo.com

UDK:330.1
330.342.14

ADAM SMITH I JAMES STEUART: SUPROTSTAVLJENI IMAGINARIJI RANOG KAPITALIZMA

SAŽETAK

U ovom radu, analiziraju se dvije ilustracije ili vizualne metafore kojima su škotski društveni znanstvenici (prvenstveno politički ekonomisti) osamnaestog stoljeća, Adam Smith i James Steuart, pokušali prikazati i osvijetliti nastajući ekonomski i njemu pridruženi politički poredak. S jedne strane se nalazi slavna nevidljiva ruka, za koju se tvrdi da sama po sebi nije od velike važnosti za Smitha, iako njena logika jest. To otvara nekoliko interpretacijskih teškoća koje se pokušavaju rasvijetliti što je više moguće. S druge strane je Steuartova metafora o novom poretku kao finom i skupocjenom satu kojeg treba popravljati oprezno, ali često i samo stručno. Ova dva autora iz osamnaestog stoljeća mogu se danas uzeti, u ponešto pojednostavljenom shvaćanju, kao predstavnici dviju suprotstavljenih ideoloških orijentacija čiji je sukob od velikog značenja i za naš globalizirani svijet.

KLJUČNE RIJEČI

kapitalizam, tržište, politička ekonomija, nevidljiva ruka

1. UVOD

“Dijelim vaše mišljenje o knjizi gospodina Jamesa Stewarta. Laskam si da će, bez da sam ga i jednom spomenuo, svako njegovo krivo načelo biti jasno i nedvojbeno opovrgnuto u mojoj knjizi.” (Mossner i Ross, 1977:164). Tako je svom prijatelju Williamu Pulteneyu pisao Adam Smith, istaknuvši tim putem svoje mišljenje o Jamesu Steuartu (iako mu je ime napisao

krivo), svojem sunarodnjaku Škotu i kolegi političkom ekonomistu. Knjige o kojima se u navedenom citatu radi su Steuartova *Inquiry into the Principles of Political Oeconomy* (u ostatku teksta: *Politička ekonomija*) iz 1767. godine i knjiga po kojoj je Smith najpoznatiji *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (u ostatku teksta: *Bogatstvo naroda*) iz 1776. godine.¹ Steuartov rad, koji je među prvima pokušao postaviti sustav političke ekonomije na

¹ Pri citiranju *Bogatstva naroda* koristim prijevod Marijana Hanžekovića iz 1952. godine. Pri citiranju pojedinih odlomaka iz Steuartove *Političke ekonomije*, kao i iz drugih Smithovih djela, služim se vlastitim prijevodima. Pokušao sam, što sam bolje mogao, prevesti engleski izvornik, iako je taj zadatak vrlo izazovan s obzirom na specifičan jezik i sintaksu društvene znanosti 18. stoljeća.

znanstvenoj razini, Smithu je, vjerojatno, bio zanimljiv, ali nije smatrao da ga treba spominjati. Uostalom, Smith ni inače nije volio navoditi ni svoje izvore niti svoje protivnike, a riječi pohvale ne daje gotovo nikad, osim ako je u pitanju njegov prijatelj David Hume. Vjerojatno je mislio da će svi, jednom kada dobiju uvid u njegov "jednostavan i očit sustav prirodne slobode", zaboraviti na sve konkurentne teorijske sustave. Uz pomoć ondašnjeg puhanja Smithu povoljnih povijesnih vjetrova, ova se procjena pokazala ispravnom. Više od dvjesto godina nakon objavljivanja *Bogatstva naroda* možemo zaključiti da je Smith i više nego uspio. Dok se Smith slavi kao osnivač ekonomske znanosti i društveni teoretičar najvišeg ranga, Steuarta se obično razmatra ili kao kasnog merkantilističkog autora i političkog reacionara ili kao jednog u moru bezimenih "Smithovih prethodnika".

Prvo čitanje autora kao što su Smith i Steuart čitatelju naviklom na uhodano, jasno strukturirano i relativno pravocrtno pisanje suvremene akademske zajednice predstavlja nemali šok. Ovi su autori, kao i ostala društvena znanost osamnaestog stoljeća (ali i ranije), puni opreznih konstrukcija, nijansiranih argumenata i digresija u različite, naizgled nevažne, teme. Međutim, potrebno je upustiti se u čitanje tih tekstova s jednom mišlju kao glavnom orijentacijom: vjerovati im da su znali što rade. Ako se tako upustimo u čitanje ovih autora, onda nam se otkriva jedan sasvim novi svijet koji čitatelja vrlo brzo nagrađuje. Jedna od tih stilskih i retoričkih "nagrada" su i fascinantne vizualizacije koje su ovi autori skloni upotrijebiti. Steuart je novi svijet kapitalizma usporedio s finim i skupocjenim satom i pritom na najjasniji način objasnio srž svoje teorije. Smithova nevidljiva ruka već zbog svoje slave zaslužuje pobližu analizu. Vjerojatno nije bilo metafore koja je na jednak način utjecala na društvene znanosti,

a na ekonomiju pogotovo. Nevidljiva ruka je danas postala opće mjesto, ali njeno se pravo značenje s vremenom zamaglilo. Recentne su interpretacije pokazale da ova Smithova ideja nema u njegovim radovima konstitutivno značenje, već prije retoričko. Steuartu je, pak, njegova metafora od izuzetne važnosti. Ako postoji moguće razrješenje proturječja u njegovoj teoriji, onda ga treba tražiti upravo ovdje. U svakom slučaju, čini se da ne bi bilo pretjerano ustvrditi da društveni znanstvenici kasnijih vremena više nisu imali sklonost prema ovakvim vizualnim eksplikacijama kao sastavnim dijelovima argumentacije.

Cilj je ovog rada baciti svjetlo na ovo intelektualno naslijeđe naših društvenih znanosti. Prvi dio se bavi prikazivanjem i interpretacijom Steuartove metafore. Drugi dio se bavi nevidljivom rukom te pokušava rasvijetliti neke interpretacijske teškoće vezane uz taj Smithov pojam. Nakon uspoređivanja metafora ovih dvaju nesuđenih rivala prirodno će se postaviti pitanje: "Tko je bio u pravu?" Treći dio pokušava dati povijesno osjetljiv odgovor na to pitanje od presudne važnosti za bilo koju raspravu između liberala i intervencionista, fridmanovaca i kejnzijanaca, neoliberala i socijaldemokrata. Sam kraj postavlja pitanje o tome koja bi ilustracija najviše odgovarala našoj današnjici. Treći i četvrti dijelovi ovog rada mnogo su kraći od prvog i drugog koji predstavljaju srž ovog eseja. Nit vodilja ovog rada jest da se isplati pogled u prošlost i u suprotstavljene imaginarije autora kao što su Smith i Steuart. Njihova znanost nam se može danas činiti nepreciznom i romantičnom i ona zaista jest djelomično takva, ali uvidi do kojih su došli nisu ništa manje vrijedni danas nego što su bili prije dvije stotine godina.

2. SIR JAMES STEUART: PRIVREDA KAO FIN I SKUPOCJEN SAT

Ideja koju Steuart želi prenijeti je ta da se moderni svijet kompleksne razmjenske privrede uvelike razlikuje od starog svijeta antike. Jednostavnost takvog poretka omogućavala je grubu i izravnu intervenciju vlasti. Novi je svijet neopisivo složeniji i kontrola koju vlast može na njemu vršiti je ograničene prirode. Moguće je samo fino podešavanje, ali ne i arbitrarna vlast. Međutim, taj novi svijet je, upravo zbog svoje složenosti, ujedno i mnogo nestabilniji. Kao takav, on zahtijeva da se, prvo, podešavanje koje se na njemu vrši odvija svakodnevno i, drugo, da ta zadaća bude rezervirana samo za one s najvećim umijećem. Ako je nekad u jednostavni i stabilni sustav trebalo intervenirati rijetko, ali silovito, sada se može intervenirati samo oprezno, ali se to mora činiti često. Najbolje je pustiti Steuarta da sam izloži svoj misao:

“Lakademonijski oblik može se usporediti s klinom, najčvršćim i najkompaktnijim od svih mehaničkih alata. Moderne države se pak mogu usporediti sa satovima koji se opetovano kvare. Ponekad je opruga preslaba, drugi put je prejaka za stroj, a kada zupčanici nisu napravljeni u točnoj proporciji vještim rukama majstora kao što su Graham ili Julien le Roy oni se ne odnose dobro jedan s drugim. Onda stroj stane, a ako se upotrijebi sila onda će jedan dio popustiti i potrebna će biti vješta ruka majstora da ga ispravi.”

(Steuart, 1967:331-332)

Slikovita usporedba sata i klina se u *Političkoj ekonomiji* pojavljuje još jednom, ovaj put s drugačijim naglaskom. Novonastale ekonomske okolnosti dovode do ograničenja političke moći.² Uvođenje

² Pažnju na ovu dimenziju Steuarta, kao i na sličnost tog argumenta s Montesquieuovim, skrenuo je Albert Hirschman (Hirschman, 1977).

raširene trgovine i manufakture služi kao brana samovoljnoj vlasti državnika (dok ga u isto vrijeme čini neizostavnim elementom u tom sustavu):

“Moć modernog princa, makar bila apsolutna po ustavu njegova kraljevstva, odmah postaje ograničena čim uspostavi plan privrede kakav smo pokušali izložiti. Ako je njegov autoritet prije nalikovao na klin (koji se može trajno koristiti za razdvajanje drva, kamenja i drugih tvrdih tijela i koji se može baciti u stranu i ponovno podići po volji), sada postaje sličan delikatnosti sata, koji može samo mjeriti promicanje vremena i koji biva uništen čim se koristi za neku drugu svrhu i čim se dodirne rukom koja nije nježna. Moderna privreda je, dakle, najučinkovitija uzda koja je ikad izumljena protiv lakoumnosti despotizma.”

(Steuart, 1967:426-427)

Moderna privreda ne nastaje sama od sebe ili prirodno kao rezultat spontanog djelovanja povijesti, već je to “plan” koji se “uspostavlja”. To čini “princ” u pokušaju da sebi osigura više slave i bogatstva, često u kombinaciji s ratom i osvajanjem. Međutim, ova namjera ima vrlo smithovske neočekivane posljedice: opadanje moći tog vladara.

“Trgovina i industrija, kažem, duguju svoje osnivanje ambiciji prinčeva koji su u početku podupirali i odobravali taj plan, uglavnom gledajući kako da obogate sebe i tako se učine jakim u očima susjeda. Ali nisu otkrili dok ih iskustvo nije naučilo, da je bogatstvo koje je tako dolazilo tek prelijevanje izvora i da bogat, hrabar i jak narod kada ima prinčevo bogatstvo u svojim rukama, također ima u svojoj moći, kada im to postane jaka sklonost,

da odbaci njegov autoritet. Posljedica ove promjene je bilo uvođenje blažeg i više regularnog plana administracije.”

(Steuart, 1967:329)

Kao što se vidi, konačni zaplet u ovom argumentu je, ipak, tipično steuartovski: iako je prinčeva moć s jedne strane opala, bez njega se ne može jer on mora usmjeravati inherentno i očito nestabilni sustav moderne privrede. S obzirom na način na koji Steuart dijalektički miri ova dva naizgled kontradiktorna zaključka neki su interpretatori uzimali *Političku ekonomiju*, za koju se zna da ju je Hegel čitao, kao jedan od izvora Hegelove dijalektičke metode (Plant, 1977). Potrebno je naglasiti da Steuart cijeni novi sustav utoliko što donosi više slobode ljudima, dok s druge strane cijeni antički sustav zbog njegove jednostavnosti. Sve privrede, pa i antička, su trajno i nepopravljivo nestabilne. Prednost je starog modela ta da je jednostavan pa ga je lakše ponovno dovesti u ravnotežu, a i načini na koje se to čini mogu se lakše otkriti i primijeniti: “Države su kao strojevi, što su jednostavniji to su solidniji i dugotrajniji. Što su vještije sastavljeni to su korisniji, ali su i skloniji kvarenju” (Steuart, 1967:331). Moderni sustav zahtijeva minuciozno popravljanje i konstantnu budnost državnika, a to je nemali zahtjev. To ujedno podiže važnost društvene znanosti: ona je neophodna za uspješno upravljanje modernim svijetom.

Ključna distinkcija je između arbitrarnosti vladavine starog svijeta i sistematičnosti vladavine novog svijeta: “Govorim samo o državama koje se rukovode sistematično i konstitucionalno i putem općih zakona” (Steuart, 1967:331). Odlučujuće je pitanje da li Steuartov plan političke ekonomije jest sistematičan ili je i on sam skup arbitrarnih preporuka.

Mišljenja sam da se u *Političkoj ekonomiji* može naći dijelova koji bi poduprli i jednu i drugu tezu. Ponekad Steuart zaboravi na distinkcije između starog i novog svijeta pa preporučuje stvari koje u novom svijetu ne bi bile prihvatljive.³ Ubrzo se pokaje i ispričava čitatelju, ali zlonamjerni čitatelj ili ideološki suparnik može u *Političkoj ekonomiji* naći dovoljno materijala s kojim bi zgrozio svoje istomišljenike. Nema sumnje da se Steuartu to i dogodilo. Za Steuarta je od posljedica rasprave u stručnoj ili široj javnosti opasnija mogućnost da se njegova teorija zlorabi od strane političara koji će u hipotetičkom državniku (izraz koji upotrebljava za vladajuće tijelo u državi) vidjeti sasvim konkretnu osobu: sebe. U tom bi slučaju Steuart postao najbolji savjetnik despotskog vladara.

Steuart je prije svega čovjek koji sjedi podjednako neudobno na dvije stolice. Antika, njene vojne vrline, jednostavnost navika i oblika vladavine te mogućnost jednostavnog upravljanja mame ga da zagovara povratak u to zlatno doba čovječanstva. Napredak trgovine, povećana sloboda, razvijenije umjetnosti i znanosti mame ga da prihvati novi svijet kapitalističke privrede unatoč njegovoj nestabilnosti i složenosti. Sam se Steuart nije u *Političkoj ekonomiji* odlučio da li da svoju odanost jednom zauvijek preda novom svijetu ili ne. Različiti interpretatori mogu unutar njegove teorije stavljati naglasak na različite dijelove. Ako se naglasak stavi na njegov opis antike on postaje zagovaratelj totalitarizma ili pak spartanskog robovlasničkog komunizma (Anderson i Tollison, 1986). S druge strane, ako se stavlja naglasak na oprezno upravljanje koje karakterizira novi svijet on postaje Keynes 18. stoljeća (Sen, 1957). Ovaj rascjep nije pomiren u Steuartovoj teoriji pa ni ne može

³ Primjerice, njegovo argumentiranje o efikasnosti ropstva u usporedbi sa slobodnim radom ili, pak, njegova intencija da država kontrolira broj brakova i broj djece.

biti mira među njegovim interpretatorima. Eventualno razrješenje te napetosti možemo tražiti u predgovoru koji je napisao za novo izdanje *Političke ekonomije* nakon što su prve reakcije na njegove knjige izrečene, a prve recenzije u različitim časopisima napisane. U tom je predgovoru Steuartova pozicija prezentirana u mnogo blažem, i suvremenicima prihvatljivijem, obliku. Steuart vraća u fokus pojedinca:

“Ponekad sam presrčano ušao u duh državnika pa sam zaboravio svoje mjesto u društvu u kojem živim i kada sam kao privatna osoba ponovno pročitao to djelo političara moja prirodna sklonost u prilog pojedinaca me natjerala da osudim, kao makijavelistička načela, sve one osjećaje koji su žrtvovali privatne težnje u korist generalnog plana. [...] Ništa ne bi bilo tako jednostavno kao omekšati one paragrafe u kojima se čini da je političar preuzeo pero iz ruku privatne osobe, ali budući da ja pišem samo za one koji mogu slijediti strogo argumentiranje i pratiti generalni obuhvat cijelog istraživanja, namjerno nisam učinio nikakvu korekciju već sam nastavio slikati u najjačim bojama svaku neugodnost koja mora brinuti pojedince koji žive pod našim slobodnim vladama.”
(Steuart, 1967:xvi-xvii)

Steuartov bi svjetonazor bilo najbolje dovesti u vezu s onim njegova znanstvenog uzora Montesquieua. Obojica su duboko pesimistični, skeptični i konzervativni, mada konzervativni stav nije nužno i reakcionaran. Svakako nisu bili radikalni, a njihov je utjecaj, ako se usporedi s prosvjetiteljskim suparnicima (bilo francuskim, bilo škotskim) vidno manje progresivan. Ipak, obojicu krasi rez spram feudalnog poretka, veća tolerantnost i želja za slobodom. Njihov je položaj onaj

zabrinutog aristokrata, sličan položaju što će ga pola stoljeća kasnije zauzeti Tocqueville. Usprkos dobrim namjerama i čestitosti motiva njihove su preporuke bile uglavnom nerealistične, a možda čak i štetne. Također, dijele historijsku i komparativnu metodu združenu s visokim stupnjem kulturnog i institucionalnog relativizma. I jedan i drugi odobravaju despotsku vlast u onim zemljama gdje “duh naroda” to dozvoljava. Zbog fokusa na toj ključnoj kategoriji: običajima, kulturi, navikama itd., obojica su nesklona preporučiti promjenu. Oni su hladni analitičari novog poretka koji su s njegovim uočenim obilježjima tek djelomično zadovoljni.⁴

Nije zgorega napomenuti kakvo je Smithovo mišljenje o urarskom zanatu. Iako se u prethodno doba urarski zanat smatrao najvišom i najzahtjevnijom tehnologijom, Smith smatra da ga se sada može zamijeniti novim primjerima. On to i čini kada podjelu rada ilustrira na, tek naizgled običnijem, primjeru manufakture igala. Urarski zanat jest težak, tvrdi Smith, ali nije potrebno posebno dugo šegrtovanje niti izuzetno veliko znanje. Ukratko, ovaj zanat nije potrebno mistificirati:

“Umijeća koja su mnogo teža od običnih obrta, kao što su pravljenje ura i satova, ne sadržavaju takvih tajna, koje bi tražile dug tok poučavanja. Prvi izum tih divnih strojeva, a čak i izum nekih oruđa, koja se upotrebljavaju za izrađivanje ura i satova, morali su, nema sumnje, biti djelo duboka razmišljanja i duga vremena, te se s pravom mogu smatrati za jedan od najsretnijih napora ljudskog duha. Ali kad je jedno i drugo već izumljeno i dobro shvaćeno, onda objašnjenje bilo kom mladiću na najpotpuniji način, kako da primijeni oruđa i kako da izradi strojeve ne može tražiti više pouku od nekoliko

⁴ Ovaj kratki prikaz osnovnih obilježja Montesquieuove generalne orijentacije, koja se tako poklapa s Steuartovom, temelji se na poglavlju o Montesquieuu u Neumannovoj *Demokratskoj i autoritarnoj državi* (Neumann, 1992).

sedmica. A možda bi bila dovoljna i pouka od nekoliko dana.”

(Smith, 1952:114)

Teško je reći da li se ovaj paragraf odnosi, barem djelomice, na Steuartovu metaforu. Ukoliko bi se dalo mašti na volju, onda bi se Smithove “tajne” svladavanja urarskog zanata odnosile ne složeni skup preporuka koje daje Steuart, njegove *arcana imperii*, a Smith zaključuje da se radi o mnogo jednostavnijem problemu, jednom kada je “dobro shvaćeno.” Drugim riječima, Smithovo objašnjenje (privrede) je sasvim zdravorazumsko i da bi se njime ovladalo dovoljna je “pouka od nekoliko dana” (otprilike koliko treba da se pročita *Bogatstvo naroda*). Radi se o “jednostavnom i očitom sustavu”, kao što je i njegov sustav političke ekonomije. Ipak, ove spekulacije valja ostaviti po strani kako se čitanje između redaka ne bi pretvorilo u upisivanje između tih istih redaka.

3. PROFESOR ADAM SMITH: NEDOUMICE NEVIDLJIVE RUKE

Dok je Steuartova metafora relativno nepoznata onima koji nemaju interes za povijest ideja i klasičnu političku ekonomiju, Smithova nevidljiva ruka je naslavnija metafora uopće u društvenim znanostima. Prvo mjesto po slavi mogla bi dijeliti tek s Hegelovim lukavstvom uma. Za Kennetha Arrowa ona je “zasigurno najvažniji prilog ekonomske misli razumijevanju društvenih procesa”, a za Jamesa Tobina ona je “jedna od velikih i najutjecajnijih ideja u povijesti.” Iako je nevidljiva ruka danas Smithova najpoznatija ostavština, ona je u njegovoj teoriji igrala sporednu, iako ne i nevažnu ulogu. Da bi se bolje razumjelo njeno mjesto u Smithovom sustavu društvene znanosti, potrebno je istražiti nevidljivu ruku u konkretnim kontekstima u kojima se pojavljuje. Ona se u Smithovim

radovima spominje tek tri puta: jednom u *Povijesti astronomije*, jednom u *Teoriji moralnih osjećaja* i jednom u *Bogatstvu naroda*. Svaki se put pojavljuje u pomalo izmijenjenom značenju pa nedosljednost u primjenjivanju te ideje ukazuje da ju Smith, koji je inače bio vrlo pažljiv oko upotrebe ključnih ideja, nije zamislio kao konstitutivni dio svojeg sistema. Dapače, po mnogo čemu je nevidljiva ruka u napetosti s drugim, Smithu važnijim, elementima njegove teorijske zgrade. Ovi će se problemi uskoro dodatno raspraviti.

Povijesno porijeklo i izvorno značenje nevidljive ruke drugačije je od onoga što mi danas podrazumijevamo pod tim pojmom. Nevidljiva ruka je, generalno govoreći, vrsta objašnjenja koja naglašava da pojedinačne namjere individualnih aktera nisu presudne za konačni društveni ishod već do te povoljne konačne situacije dolazi mimo njih. Iako je pojedinac vođen nekom namjerom, on na kraju promiče rezultat koji nije bio dio te njegove izvorne namjere. Pri tome pojedinac doprinosi javnom interesu više nego da je svjesno promicao taj isti javni interes. Pri stvaranju tog blagotvornog poretka umiješa se nevidljiva ruka koja osigurava pozitivni ishod “iza leđa” samih pojedinaca. Međutim, nevidljiva ruka, koja nije Smithov izum, u njegovo vrijeme nije bila blagotvorna sila koja jamči poredak nego zloslutna i nasilna ruka koja je odgovorna za nepovoljne, neredovite i neugodne događaje. Rana upotreba nevidljive ruke nalazi se u Shakespeareovom *Macbethu*, s kojim je Smith, kao dobar poznavatelj književnosti, zasigurno bio upoznat. U *Macbethu* se nevidljiva ruka pojavljuje prije scene ubojstva i služi tome da prikrije zločin. Ni druge kasnije upotrebe nisu manje zloslutne, a takva je i prva Smithova upotreba te metafore. (Rothschild, 2001:116-157)

U *Povijesti astronomije*, svom ranom radu o filozofiji znanosti, Smith upotrebljava nevidljivu ruku kako bi pokazao kako su

divlji narodi objašnjavali nesvakidašnje i neugodne događaje:

“Vatra gori, a voda osvježava; teška tijela padaju, a lakše stvari lete prema gore zbog nužnosti vlastite prirode i nije se smatralo da je nevidljiva ruka Jupitera zaposlena u tim događajima. Ali grmljavina i munje, oluje i sunce, ovi nepravilni događaji su pripisani njegovoj sklonosti ili bijesu.”

(Smith, 1982:49)

U ovoj upotrebi nevidljiva ruka je Jupiterova i odgovorna je za grmljavinu i oluje kojima on dijeli kaznu divljim plemenima. Ona je odgovorna za remećenje poretka prirode. Ovakvo shvaćanje veoma je različito od onoga što se uobičajeno misli pod idejom nevidljive ruke. Veći problem za Smithove interpretatore je što se ovo shvaćanje razlikuje od kasnijih upotreba te ideje u *Teoriji moralnih osjećaja* i *Bogatstvu naroda*.

U *Teoriji moralnih osjećaja* Smith opisuje velikog zemljoposjednika i način na koji on raspodjeljuje proizvode svoje zemlje. Iako bi on htio sam konzumirati sve što je proizvedeno na njegovoj zemlji on to ne može učiniti već zbog same činjenice da nije u stanju sam pojesti toliku količinu hrane. U zamjenu za razne usluge on dijeli višak hrane sa siromašnima. Pri tome je vođen nevidljivom rukom da promiče konačni ishod koji nije bio dio njegove izvorne namjere:

“Bogati iz hrpe izabiru sam ono što je najbolje i najprikladnije. Oni troše tek nešto više od siromašnih, a opet s njima dijele proizvod svih njihovih poboljšanja, usprkos njihovoj prirodnoj sebičnosti i pohlepnosti, isključivoj težnji tek vlastitoj udobnosti, i iako je za njih jedina svrha rada tisuća radnika koje zapošljavaju tek zadovoljenje njihovih taštih i nezasićenih

želja. Oni su vođeni nevidljivom rukom stvorili istu raspodjelu životnih nužnosti koja bi se dogodila da je zemlja podijeljena podjednako na sve njene stanovnike te time osiguravaju sredstva za razmnožavanje vrste.”

(Smith, 1984:184)

Ova je upotreba nevidljive ruke već sličnija uobičajenom shvaćanju, a donekle je slična i opisu razmjene dobara i usluga koja se odvija na tržištu. U ovom primjeru razmjena se dešava u kontekstu nejednakosti moći gospodara i sluga, ali konačni rezultat je ipak povoljan za sve. Danas bi rekli da su uvjeti razmjene (*“terms of trade”*) nepovoljni za siromašne. Smith to ne razmatra detaljno, ali iz njegovog zagovaranja slobodne tržišne razmjene jasno je da ovakva feudalna konstelacija snaga može biti tek suboptimalna. Smith želi samo naglasiti da akcije bogatog zemljovlasnika imaju nenamjeravane posljedice koje su korisne za ostatak društva.

Treća, i najpoznatija, upotreba nevidljive ruke je u *Bogatstvu naroda*. Smith se ovdje suočava s problemom slobodne trgovine među državama koja će stvoriti mogućnost da pojedini poduzetnici investiraju svoj kapital u inozemstvu i tako osiromaše svoju domaću zemlju te ostave velik broj ljudi bez posla. Smith zaključuje da su ti strahovi pretjerani jer, iako će neki to učiniti, većina neće jer će radije investirati u svoju vlastitu zemlju, u kojoj mogu lakše nadgledati posao, u kojoj poznaju jezik, običaje i zakone:

“Pojedinac obično ne namjerava promicati javni interes, niti zna kako mnogo ga unapređuje. Kad radije podržava domaću nego stranu radinost, pojedinac hoće samo svoju vlastitu sigurnost, a kad tom radinošću upravlja tako, da njen proizvod bude od najveće vrijednosti, on hoće samo svoj vlastiti dobitak. Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima

vodi jedna nevidljiva ruka, da promiče cilj koji uopće nije namjeravao postići. Nije uvijek lošije za društvo, što nije bila namjera pojedinca da promiče cilj društva. Kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često promiče interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga promiče”
(Smith, 1952:407).

Ironija sudbine je htjela da nevidljiva ruka, koja danas predstavlja drugo ime za alokativnu efikasnost tržišta, u svojoj izvornoj upotrebi služi demonstriranju tržišnih nedostataka. Isprva se čini se da Smith zagovara ideju da se domaći kapital treba u većini slučajeva zadržati u zemlji iako postoji prilika da se investira negdje gdje bi uspjeh mogao biti veći. S obzirom da postoji mogućnost slobodne međunarodne trgovine, to bi značilo da Smith brani neefikasnu alokaciju resursa zbog političkih razloga. Smithova namjera je očigledno drukčija: on pokušavati umiriti političare koji čitaju njegovu knjigu te ih uvjeriti da slobodna trgovina neće značiti masovni odlazak domaćeg kapitala. Smith je uvjeren da će većina ostati u zemlji upravo zbog nekih neefikasnosti koje Smith obuhvaća nepoznavanjem jezika, zakona i nemogućnošću nadziranja investicija. Danas bismo te pojave nazvali transakcijskim troškovima. Jedan od važnijih uvida ekonomske teorije dvadesetog stoljeća jest da, iako tržište jest efikasno, ono nije savršeno efikasno i postoje troškovi korištenja cjenovnog mehanizma kao mehanizma koordinacije.⁵ Ovaj uvid, kao što se može vidjeti, nalazi se u ranoj fazi već i kod Smitha i to, što je posebno paradoksalno, na istom mjestu koje se obično uzima kao krunski dokaz efikasnosti tržišta. Smithu je ideja slobodne međunarodne trgovine

jedna od važnijih u *Bogatstvu naroda*. On koristi retorički efektanu nevidljivu ruku kako bi osigurao prihvaćanje ideje slobodne trgovine i odagnao svaku sumnju da konačni ishod može biti bilo kakav osim pozitivan.

Nenamjeravane i neočekivane posljedice su za Smitha stalan predmet iskrene fascinacije.⁶ Više od toga, uvidi u te fenomene su za njega najplemenitija i najviša ambicija društvene znanosti. Međutim, važno je naglasiti da za Smitha nisu sve nenamjeravane posljedice ujedno i poželjne. Smith daje i mnogo primjera u kojima su konačne posljedice, iako nenamjeravane, ujedno i negativne. Primjerice, podjela rada, koja nastaje spontano i glavni je pokretač ekonomskog rasta ujedno proizvodi i brojne negativne posljedice za većinu stanovništva. Te se posljedice većinom ogledaju u smanjenom duhovnom i moralnom kapacitetu radnika. Drugi bi primjer mogao biti opadanje sposobnosti ratovanja i ratničke vrline, fenomen koji je nenamjeravana posljedica razvoja trgovine u civiliziranim državama. Za Smitha nije sve što nastaje spontano ujedno i automatski poželjno. To ujedno znači da je potrebna svjesna i namjeravana intervencija kako bi se negativne posljedice ispravile. Država se tu pojavljuje kao ključna nositeljica reforme, a moderna društvena znanost, posebno politička ekonomija (kao “grana znanosti državnika ili zakonodavca”) mora ponuditi prikladna rješenja dok u isto vrijeme upozorava reformatora da veliki zahvati mogu imati negativne nenamjeravane posljedice. Smithova pozicija je tako oprezno balansiranje između generalne sposobnosti poretka da proizvodi poželjne ishode i zagovaranja opreznog reformiranja postojećih institucija. Ovu je ravnotežu izuzetno teško očuvati, a

⁵ Za razvijanje ovog uvida najzaslužnija su dva članka Ronalda Coasea (Coase, 1937 i 1960). Ova teorija, koja se običava nazivati novom institucionalnom ekonomijom, dobila je svojevrsnu teorijsku sintezu u radovima Douglassa Northa (North, 2003) i Olivera Williamsona (Williamson, 1975 i 1985).

⁶ U domaćoj znanstvenoj zajednici vrijednu je analizu ovih problema nedavno dao Zvonimir Baletić (Baletić, 2004).

Smith naizmjenično poziva na reformu i na spontano razvijanje društva. Zbog toga je u njegovu teoriju moguće učitati svakakve stavove, što se redovito i događalo.⁷

Ovdje se otvaraju brojna pitanja od centralne važnosti kako za Smithovu teoriju, tako i za čitavu teoriju spontanog poretka kojoj Smith djelomično pripada, a koja svoj vrhunac doživljava u austrijskoj ekonomiji, posebice u društvenoj teoriji Friedricha Hayeka. Nevidljiva ruka je osim u ekonomskoj znanosti, gdje predstavlja efikasnost tržišta u alokaciji resursa i dobara, svojatana i u teoriji spontanog poretka. Hayekova teorija kompleksna je i zahtijeva pažljivu interpretaciju koju ovdje nije moguće poduzeti, osim na sumaran način. Ukoliko želimo imati društveni poredak koji uspješno odgovara kompleksnim zadacima modernog svijeta, Hayek smatra da je potrebno tu zadaću prepustiti spontanom djelovanju evolucije umjesto da se poreci konstruiraju iz uma. Hayek je više od svega skeptičan spram “racionalnog konstruktivizma” koji misli da može sam stvoriti institucionalni okvir i predvidjeti sve teškoće s kojima se takav poredak susreće. On tvrdi da takav pothvat nikako ne može biti uspješan već da je potrebno zauzeti stav skromnosti spram mogućnosti razuma u stvaranju poredaka. On locira tradiciju proučavanja spontanog poretka u autorima “istinskog individualizma”: Mandevilleu, Humeu, Smithu, Fergusonu i Burkeu (Hayek, 2002). Za Hayeka ne samo da pravila kojima se ljudi rukovode u spontano nastalom poretku nisu svjesni izum nekog pojedinca već isto vrijedi i za teoriju koja se time bavi! Svaki je od tih teoretičara doprinio stvaranju teorije spontanog poretka koliko je mogao, ali jedinstvene formulacije nije bilo. Uloga pronalazača ovog (gotovo pa kolektivno nesvjesnog) naslijeđa britanske tradicije pripada Hayeku.

Problem Hayekove pozicije jest dvostruk. Prvo, po njemu je svaki ishod društvene evolucije legitiman već time što nastaje spontano. Ovakva pozicija vodi u konzervativno očuvanje *status quo*-a i nesklonost bilo kakvoj reformskoj aktivnosti. Ovakva je pozicija u potpunosti suprotna od orijentacije *Bogatstva naroda*, knjige koja je jedan veliki popis reformi što ih valja poduzeti. Razlika je, dakle, u tome što je kod Smitha nevidljiva ruka na djelu samo ponekad, najviše često, ali ne i uvijek, dok je za Hayeka svaka nenamjeravana posljedica dobra. Za njega postoji samo jedna vrsta nenamjeravanih posljedica, a to su one koje djelovanjem nevidljive ruke dovode do povoljnih ishoda. S obzirom da je znao kako Smith ne vidi sve nenamjeravane posljedice kao pozitivne, Hayek je bio skloniji osloniti se na Burkea ili Fergusonu. Posebno su mu važni Fergusonovi uvidi o tome kako poreci jesu rezultati “aktivnosti pojedinaca, ali ne i njihova dizajna” ili o tome kako se društva “spotiču” o blagotvorni poredak.

Drugi je problem u tome što on svoju teoriju ne primjenjuje samo na nastanak tržišta već i na nastanak pravnog sustava. Međutim, dok tržište ima mehanizam cijene kao sredstvo koordinacije aktera, pravni sustav nema neki sličan mehanizam koordinacije. Stvaranje prava od strane sudaca, što je praksa *common lawa* koju je Hayek preferirao u odnosu na kontinentalne kodifikacije, tek je nedovoljno dobar supstitut za cjenovni mehanizam. Iako Smith kaže da pravo nastaje spontano kao nenamjeravana posljedica ekonomskog razvoja, on radi kontrole sudaca preporuča uvođenje barem djelomične kodifikacije. Osim toga, s obzirom da državi daje zadaću da organizira čitavo područje pravednosti i sudstva, njihovo djelovanje će nužno biti obuhvatnije od onog što Hayek preporuča.

⁷ Viner upozorava da onaj koji ne može citirati *Bogatstvo naroda* kako bi osnažio svoje argumente mora imati zaista neobične stavove (Viner, 1991).

Nevidljiva ruka se spominje tek tri puta u Smithovim djelima, što vodi zaključku da ona sama nije od presudne važnosti za njegov sustav. Ona je retorički trik te služi tome da uvjeri skeptične, umiri maštu i ponudi estetski užitak, da poveže dotada nepovezano u harmoničnu cjelinu. Po tome ona jest smithovska: njena retorička čar je neprikosnovena. Međutim, teškoća je u tome da logiku jednaku nevidljivoj ruci možemo pronaći i u drugim paragrafima koji govore o “mudrosti prirode”, o “Autoru prirode” ili, generalno, o sklonosti prirodnog poretka da uspostavi povoljan rezultat izvornim intencijama i unatoč postavljenim preporukama.

Logika nevidljive ruke je u dubokoj suprotnosti s drugim, a možda i važnijim dijelom Smithove teorije koji naglašava važnost pojedinca, njegovih misli i namjera. Bez obzira da li se nevidljiva ruka navodi eksplicitno ili se samo upotrebljava njena logika, namjere pojedinaca su u oba slučaja nevažne i sitničave naspram konačnog ishoda za koji su bili slijepi. Pitanje koje se postavlja jest koliko je Smithov individualizam, koji ističe koliko su vrijedne i važne obične i svakodnevne odluke svih pojedinaca, moguće pomiriti s objašnjenjima društvene promjene koje se događaju iza leđa samih aktera. Ovdje ću ponuditi dva moguća rješenja. Prvo, činjenica je da se i u *Teoriji moralnih osjećaja* i u *Bogatsvu naroda* nevidljiva ruka pojavljuje u paragrafima koji kritiziraju pripadnike viših slojeva: moćne zemljoposjednike i bogate trgovce. Oni se pritom prikazuju u vrlo nepovoljnom svjetlu, kao pohlepni, sitničavi, sebični, tašti. Smith takvu optužbu nikad ne daje na račun običnih radnika, a oprezan je i spram političara. Iako nevidljiva ruka nije u potpunosti smithovska, ona to jest po tome

što promiče interese siromašnih slojeva stanovništva.

Drugo, moglo bi se reći da se objašnjenje putem nevidljive ruke ili mudrosti prirode odnosi na prošlost dok se svjesna reformska aktivnost odnosi na budućnost. Naime, Smithova je teza da se povoljni ishod društvu dogodio unatoč svim preprekama koje su postavljene od strane politike. Jednom kada je razvoj doveo do posljednjeg stadija, po Smithovoj konjunkturalnoj povijesti (*“conjectural history”*), trgovinskog društva (*“commercial society”*), te kada se uvidima društvenih znanosti došlo do spoznaja o logici te promjene, nije potrebno računati isključivo na blagonaklonost povijesnog razvoja kako bismo poboljšali svoj položaj. Smithova je znanstvena metoda osjetljiva na povijest, ali više na prošlost nego na budućnost.⁸ Trgovinsko društvo, kao posljednji stadij razvoja, svojevrstni je “kraj povijesti” te se mogućnost da društveni poredak mutira u neki novi stadij ne razmatra. S novim uvidima društvene znanosti koji nam otkrivaju logiku prirode, ali i greške koje smo počinili, put koji se otvara u budućnosti put je reformske aktivnosti. Ukoliko se respektira činjenica da je čovjekova mogućnost mijenjanja društva dobrim dijelom ograničena (ali ne i nepostojeća), budućnost čovječanstva može biti budućnost inkrementalnog i opreznog institucionalnog inženjeringa. Ukoliko je prije čovjek imao na svojoj strani prirodu, on može sada imati ne samo prirodu već i čovjeka.

Ovi problemi ipak ostaju uvelike neriješeni, a čini se da ih i nije moguće u potpunosti riješiti. Za Smitha su nenamjeravane posljedice bile preveliki izazov da ih ostavi po strani, a njihovo rješavanje preveliko intelektualno zadovoljstvo da

⁸ Po ovome je Smithov pristup povijesti sličan Marxovom koji također vidi povijest kao proces sa svojim konačnim krajem. Ovaj uvid razrađuje Robert Heilbroner (Heilbroner, 1975). Druga sličnost njihovih metoda jest u tome da je Smithova teorija o četiri stadija razvoja dominantno materijalistička. Ovo razrađuju Meek (Meek, 1967 a, i 1981) i Skinner (Skinner, 1975).

ga se u potpunosti odrekne. Budući da tom izazovu nije uspio odoljeti, Smith se nepovratno zapleo u neke probleme koje ni ostali teoretičari, pa ni Hayek, nisu uspjeli razriješiti. Kao dokaz njegove humanosti i općeg interesa za one najslabije stojeće, ostaje činjenica da logika nevidljive ruke ide obično u korist upravo siromašnima. Njima bi u korist trebala ići i državna intervencija, posebno kada je u pitanju obavezno osnovno obrazovanje koje je Smith (među prvima) preporučivao. Smithov je svjetonazor optimističan, što nije bilo nerazumno za doba u kojem je živio. U kombinaciji s dobro informiranim reformskim pokušajima može se vjerovati da bi budućnost bila još bolja. Ovdje se jasno vidi razlika spram Steuarta. Dok je Steuart metaforom o satu htio pokazati kako od sada pa nadalje možemo očekivati neizbježne kvarove sustava, Smith je inzistirao da, ukoliko se trendovi njegova doba održe, a kvaliteta državne aktivnosti podigne, možemo očekivati sve sjajniju i sjajniju budućnost. Smith ne raspravlja o mogućnosti da društva zapadnu u ono što se danas zove institucionalni “*lock in*” ili “loš ekvilibrij.” Njegova teorija povijesti je razvoj prema boljemu.

3.1. TKO JE BIO U PRAVU?

Je li povijest dokazala da je privreda inherentno nestabilna kao što je tvrdio Steuart ili se pokazalo da je ona stroj koji funkcionira dovoljno dobro ako ga se ostavi na miru te uz to ide ruku pod ruku s blagotvornim povijesnim razvojem, kako je tvrdio Smith? Čini mi se da je na pitanje “Tko je bio u pravu?” najbolje odgovoriti sljedećom pričom. Dva čovjeka dođu kod rabina kako bi razriješili spor. Prvi ispriča svoju priču rabinu, on razmisli i kaže: “U pravu si”. Zatim drugi čovjek ispriča svoju stranu priče i rabin ponovno zaključuje: “I ti si u pravu”. Zatim se javi promatrač i kaže: “Pa ne mogu obojica biti u pravu!” Na to rabin

odgovori: “I ti si u pravu”.

Ukoliko ovo razriješeno kroz suprotstavljene, ali jednako važeće istine ne zadovoljava, može se ponuditi još jedna priča.⁹ Djetetu liječnik dijagnosticira ozbiljnu bolest i predloži agresivnu terapiju koja bi, doduše, mogla usporiti njegov rast. Drugi liječnik zaključuje da se dijete, unatoč toj bolesti, razvija dobro i da bi liječenje koje je predložio prvi liječnik samo usporilo njegov rast. Dijete se razvije u mladu, a zatim u zrelu osobu. Nakon nekoliko godina, razvije istu bolest koja mu je dijagnosticirana prije mnogo godina. Sada, međutim, ona nastupa u mnogo jačem obliku i nema alternative agresivnom liječenju.

Preporuke koje je Steuart davao, prije svega o svakodnevnoj i sveobuhvatnoj intervenciji u ekonomski život, nisu bile toliko krive koliko preuranjene. Doba u kojem je živio jest doba koje je prije zahtijevalo ekspanziju trgovine radi brže akumulacije kapitala nego državnu intervenciju radi zaštite pojedinih domaćih industrija. To je bilo doba koje je obilježeno i rastom nadnica i dovoljnom opskrbom hranom. *Bogatstvo naroda* je bilo mnogo prihvatljivije (ali i korisnije) duhu onog vremena. U devetnaestom je stoljeću, Smith, sasvim u neskladu sa svojim izvornim zamislima, postao najbolji prijatelj *laissez faire* civilizacije i apologet interesa trgovaca i poduzetnika. I dok se Smithovo djelo ideološki filtriralo, sam se kapitalizam počeo mijenjati. Prve pesimistične prognoze, povezane prije svega s rastom stanovništva, dao je Thomas Malthus. Sredinom stoljeća, Marx, a prije njega i Juglar, uočavaju da kapitalizam razvija inherentnu sklonost cikličkim padovima u proizvodnji, čiji je popratni učinak pad zaposlenosti. Nesposobnost teorije da se obračuna s ovim periodičnim krizama trajala je još vrlo dugo, sve do Keynesove *Opće teorije*. Povijest je, dakle,

⁹ Ova se priča izvorno nalazi u eseju Ronalda Meeka (Meek, 1967, b).

dala za pravo Steuartu, ali je teorija njegov prikaz inherentne nestabilnosti kapitalizma oživila na mnogo višem nivou nego što je bila njegova (predmoderna) metafora o satu. Drugim riječima, i Smithova i Steuartova teorija pripadaju specifičnim kontekstima. To ograničava upotrebu konkretnih prijedloga koje oni daju, ali ne ograničava nas da se poslužimo načinima na koji su razmišljali o problemima.

3.2. POVRATAK U BUDUĆNOST

Današnje doba obilježava obnovljena vjera u funkcioniranje samouravnotežujućeg stroja ekonomske aktivnosti. Od sedamdesetih pa do danas ova obnovljena vjera okreće leđa analitičkim uvidima tradicije koja počinje s Steuartom, a kulminira s Keynesom te se radije inspirira Smithom i njemu pripadajućem teorijskim obiteljskim stablom. U devetnaestom je stoljeću Britanija pokušala uspostaviti ekonomski poredak potpuno neometanog slobodnog tržišta i politički poredak ravnoteže sila u kojem bi ona, kao najvažnija imperijalna sila, igrala ulogu globalnog policajca. Danas se slično događa na globalnom nivou. Uspostavlja se slobodno svjetsko tržište (pogotovo kad je u pitanju

kapital, mnogo manje kad je u pitanju rad), dok je međunarodni politički poredak obilježen unilateralnim djelovanjem Sjedinjenih Američkih Država. Kao što je i onaj poredak bio nestabilan i ovaj pokazuje slična obilježja.¹⁰ Ukoliko bi se analogija slijedila do kraja, a kraj je za civilizaciju devetnaestog stoljeća bila katastrofa Prvog svjetskog rata, onda bi se po analogiji moralo zaključiti da će i današnji svijet završiti pogubno, makar ne nužno ratom. Ponovno otkrivanje Steuartove metafore o satu moglo bi nas uspješno voditi, bez kopiranja njegovih konkretnih rješenja, prema prevenciji takvog konačnog ishoda. To bi nas vodilo prema uspostavljanju nove dimenzije globalizacije: one globalnog upravljanja (“*global governance*”). Ukoliko je dosadašnji tijek uglavnom integrirao “negativno”, kroz uklanjanje prepreka (trgovini), budući će morati integrirati “pozitivno”, uspostavljanjem globalnih institucija za rješavanje globalnih problema.¹¹ Današnji globalni poredak zasada inspiraciju radije traži u Smithovoj nevidljivoj ruci, ali čini se da nam polako otkucava: Steuartov sat ili nešto mnogo opasnije, odlučujuće je pitanje. ■

□ Literatura:

- Anderson, Gary M., Tollison, Robert D. (1986) “Sir James Steuart as the Apotheosis of Mercantilism and His Relation to Adam Smith”. *Southern Economic Journal* 52.
- Baletić, Zvonimir (2004) “Mit nevidljive ruke”. U: Prpić, Ivan (ur.): *Globalizacija i demokracija*. Zagreb: Politička misao.
- Coase, Ronald (1937) “The Nature of the Firm”. *Economica* 4.
- Coase, Ronald (1960) “The Problem of Social Cost”. *Journal of Law and Economics* 3.
- Gray, John (1998) “*False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*” London: Granta Books.
- Hayek, Friedrich August von (2002) *Individualizam i ekonomski poredak*. Zagreb: Politička misao.
- Heilbroner, Robert (1975) “The Paradox of Progress: Decline and Decay in The Wealth of Nations”. U: Skinner, Andrew S. i Wilson, Thomas, (ur.): *Essays on Adam Smith*. Oxford: Clarendon Press.
- Hirschman, Albert O. (1977) *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its*

¹⁰ Klasični prikaz neuspjeha civilizacije devetnaestog stoljeća je onaj Polanyijev (Polanyi, 1999). Na paralele sa suvremenom globalizacijom upozorava Gray (Gray, 1998), a u domaćoj znanstvenoj zajednici Strpić (Strpić, 2004).

¹¹ Razlikovanje između pozitivne i negativne integracije pripada Janu Tinbergenu.

Triumph. Princeton: Princeton University Press.

- Khalil, Elias L. (2000) "Making Sense of Adam Smith's Invisible Hand: Beyond Pareto Optimality and Unintended Consequences". *Journal of the History of Economic Thought* 1.
- Meek, Ronald L. (1967, a) "Karl Marx's Economic Method". *Economics and Ideology and Other Essays*. London: Chapman and Hall.
- Meek, Ronald L. (1967, b) "The Rehabilitation of Sir James Steuart" *Economics and Ideology and Other Essays*. London: Chapman and Hall.
- Meek, Ronald L. (1981) "Smit, Tirgo i teorija 'četiri faze razvoja'" *Smit, Marks i posle njih: Deset ogleđa o razvoju ekonomske misli*. Beograd: Istraživačko-izdavački centra Srbije.
- Mossner, Ernest C., Ross, Ian S. (ur.) (1977) *Correspondence of Adam Smith*. Oxford: Oxford University Press.
- Neumann, Franz (1992) *Demokratska i autoritarna država. Studije o političkoj i pravnoj teoriji*. Zagreb: Naprijed.
- North, Douglass (2003) *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješno*. Zagreb: Masmedia.
- Plant, Raymond (1977) "Hegel and Political Economy I-II". *New Left Review*, 103, 104.
- Polanyi, Karl (1999): *Velika preobrazba - politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Rothschild, Emma (2001) *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet and the Enlightenment*. Harvard: Harvard University Press.
- Sen, S. R. (1957) *The Economics of Sir James Steuart*. Cambridge: Harvard University Press.
- Skinner, Andrew S. (1975) "Adam Smith: an Economic Interpretation of History". U: Skinner, Andrew S. i Wilson, Thomas (ur.): *Essays on Adam Smith*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam (1952) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Zagreb: Kultura.
- Smith, Adam (1984) *Theory of Moral Sentiments*. D. D. Raphael i A. L. Macfie (ur.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, Adam (1982) "History of Astronomy". U: *Essays on Philosophical Subjects*. W. P. D. Wightman i J. C. Bryce (ur.): Indianapolis: Liberty Fund.
- Steuart, Sir James (1967) "Inquiry into the Principles of Political Oeconomy" *The Works, Political Metaphysical and Chronological of the late Sir James Steuart of Coltness, Bart*. New York: Augustus M. Kelley.
- Strpić, Dag (2004) "Globalizacija i demokracija; problem zajedničkog nazivnika". U: Prpić, Ivan (ur.): *Globalizacija i demokracija*. Zagreb: Politička misao.
- Viner, Jacob (1991) "Adam Smith and Laissez Faire" *Essays on the Intellectual History of Economics*. Princeton: Princeton University Press.
- Williamson, Oliver (1975) *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust implications*. New York: Free Press.
- Williamson, Oliver (1985) *The Economic Organizations of Capitalism*. New York: Free Press.

ADAM SMITH AND JAMES STEUART: THE OPPOSING IMAGERIES OF EARLY CAPITALISM

SUMMARY:

This paper analyses two illustrations or visual metaphors used by the eighteenth century Scottish social thinkers (primarily political economists), Adam Smith and James Steuart, in an attempt to illuminate the emerging economic system as well as the political system associated with it. The first metaphor is the famous invisible hand, in itself not considered particularly relevant to Smith, although its logic is. This issue imposes several difficulties in interpretation that are resolved as much as possible. The other is Steuart's metaphor of the new social order as a delicate and fine watch that is to be adjusted cautiously, but frequently and by experts only. These two eighteenth century authors can be taken today, though in a somewhat simplified manner, as the embodiments of the two opposing ideological orientations the confrontation of which is also of great importance in our contemporary globalised world.

KEY WORDS

capitalism, market, political economy, invisible hand